

JAN AMOS KOMENSKY O WYCHOWYWANIU DZIECI

1. Historia myśli na przestrzeni epok (średniowiecze, renesans, barok) - aspekt edukacyjno-wychowawczy

Charakterystyczne dla średniowiecznej Europy zjawisko uniwersalizmu kulturowego oraz rosnąca potęga Kościoła ukształtowały szkolnictwo epoki. Jednolitość programowa, językowa - łacina, oraz metod nauczania umacniała średniowieczny uniwersalizm. Życie naukowe skupiało się głównie w klasztorach w kancelariach dworskich i uniwersytetach.

Średniowieczna filozofia charakteryzowała się tkwiącą głęboko myślą chrześcijańską oraz przeświadczeniem o tragizmie ludzkim. Kolejno rozwijały się prądy myślowe - dialektyka, platonizm, augustynizm, scholastyka i nominalizm. Traktowały o kruchym życiu człowieczym jako drodze niezbędnej do osiągnięcia zbawienia. Na rzeczywistość patrzono z perspektywy metafizycznej, nadprzyrodzonej, "coram Deo" (W obliczu Boga). Zajmowano się bytem doskonałym, pośmiertnym, nie zaś samą egzystencją.

Dziecko w średniowieczu postrzegano jako "dorosłego w pomniejszeniu" Uważano, iż człowiek rodzi się gotowy do normalnego życia, tylko mniejszy. Powszechnie więc wysyłano kilkuletnie dzieci do pracy.

Następna epoka, renesans, przeciwstawiła się koncepcjom swojej poprzedniczki i całkowicie zmieniła stosunek do istoty ludzkiej oraz historii. Filozofią pierwszoplanową odrodzenia był humanizm, cechujący się poznawczym podejściem do człowieka, antropocentryzmem. Zaczęto studia nad istotą ludzką - filozoficzne, biologiczne. Wzrosło również zainteresowanie tematem edukacji, zwiększono troskę o dzieci i ich wykształcenie. W tym czasie powstawało wiele traktatów o wychowaniu. Jednym z nich było dzieło wybitnego renesansowego humanisty - Erazma z Rotterdamu (1469-1536). Nakłaniał on do jak najwcześniejszej edukacji dzieci:

*"zajmij się wykształceniem swojego synka jak najwcześniej, gdy umysł jego wolny jest jeszcze od trosk i zepsucia, a dziecko jest w wieku, gdy łatwo da się prowadzić, gdy posiada wielką zdolność pojmowania i trwałego przyswajania wiadomości"*¹

Jego wpływ na szkolnictwo zauważyć można czytając "Regulamin Gimnazjum Elbląskiego z 1548r.":

"Nikt, gdziekolwiek by był, nie powinien odstępować od zasad postępowania, które przystoją uczniom i są ich ozdobą, a które wyłożył w swojej książeczce Erazm. I hańbą dla szkoły byłoby kształtowanie wychowania w oparciu o złe obyczaje."

Andrzej Frycz Modrzewski (1503-1572) w rozdziale dotyczącym szkoły traktatu "O poprawie Rzeczypospolitej" pisał:

*"Przede wszystkim trzeba troszczyć się o nauczycieli i o uczniów; nauczyciele powinni być ogólnie uznani za odpowiednich do pracy, uczniowie zaś wedle zdolności, ażeby jedni do nauczania, drudzy o uczenia się nie okazali się tak powołani jak osły do gry na lutni. Tak bowiem bywa z tymi, których posyłają do szkoły wbrew ich naturalnym uzdolnieniom; z takiego posiewu rodzą się ludzie do niczego, którzy później jako duchowni są ciężarem i hańbą dla kościoła"*²

¹ Erazm z Rotterdamu, *O wychowaniu dzieci*, 1970, s. 32

² Modrzewski Frycz Andrzej, *Dzieła Wszystkie- tom.1 O poprawie Rzeczypospolitej, o szkole*, 1953, s. 604

Kładąc nacisk na odpowiedni system nauczania, uważał, iż nie każdy umysł zdolny jest do pobierania nauk.

Następną epoką po renesansie był barok głęboko sprzeciwiający się klasycyzmowi renesansowemu. Cechował go mistycyzm oraz religijność. Głównymi nurtami myślowymi wykształconymi w tej epoce były: racjonalizm - poznanie przez umysł, oraz empiryzm - poznanie przez doświadczenie.

Czołowym autorem wczesnobarokowym piszącym o wychowywaniu dzieci, był Jan Amos Komenski. W swoim dziele pt. "Wielka Dydaktyka" odznaczył się wielką postępowością i przyszłościowym myśleniem. Jego dzieła wprowadziły zmiany w stosunkach dorosły - dziecko oraz w szkolnictwie. Część jego koncepcji nadal jest aktualna. Właśnie z uwagi na ten fakt postanowiłam szerzej zagłębić się w jego poglądy dydaktyczne.

2. Autor źródła

Jan Amos Komenski był pedagogiem, filozofem oraz reformatorem protestanckim. Urodził się 28 marca 1592 roku na Morawach. Pochodził ze skromnej rodziny mieszczańskiej, należącej do Braci Czeskich. Uczęszczał do ich szkoły w Strażnicach. Wychowywany był przez ciotkę (jego rodzice zmarli, gdy był mały). W wyniku najazdu węgierskiego, zmuszony był do ucieczki i dopiero mając 16 lat wrócił do szkoły, tym razem w Przerowie. Po jej ukończeniu udał się na studia do Herborn i Heidelberga, gdzie poznał wybitnych profesorów. W 1614 roku, z powodu choroby, wrócił do Przerowa, by objąć kierownictwo szkoły. Tam też wydał "Gramatykę Łaciny" (później zaginioną). Dwa lata później został kapłanem i kierownikiem szkoły w Fulneku. Wybuch Wojny Trzydziestoletniej zakończył spokojne życie Komeńskiego w Czechach. W 1621 roku jego rękopisy zostały spalone przez habsburskie wojska. W lutym 1628 r. musiał opuścić ojczyznę (protestantyzm został w Czechach zakazany) i od tej pory mieszkał na wygnaniu w Rzeczypospolitej, Anglii, Szwecji, Holandii, na Węgrzech. Komenski, oprócz "Gramatyki łacińskiej", napisał "Labirynt Świata i Raj Serca", w którym przedstawiał społeczną niesprawiedliwość ustroju feudalnego, "Szkołę Macierzyńską" traktat o wychowaniu przedszkolnym, w którym głosił, podobnie jak Erazm, konieczność wczesnego rozpoczęcia edukacji. W 1632 roku zakończył pracę nad "Wielką Dydaktyką", która została wydana dopiero po jego śmierci. Umarł 15 Listopada 1670 roku, w Amsterdamie.

3. Krytyka źródła

Wydaje mi się, iż autor przedstawił swoje koncepcje w sposób szeroki, korzystając z dużego warsztatu. Był człowiekiem światłym, z doświadczeniem dydaktycznym. Dużo podróżował, przy czym zapoznawał się z różnymi systemami edukacji. Poznał wielu profesorów i filozofów, którzy swoimi poglądami poszerzali jego horyzonty naukowe. Niemały wpływ na jego dzieła, miała głęboko zakorzeniona religia protestancka oraz plebejskie pochodzenie.

Podczas studiów w Herborn Komeński zetknął się z dwoma osobami, które wywarły znaczny wpływ na jego poglądy. Z filozofem Johannem H. Alstedem, zwolennikiem encyklopedyzmu, który wzbudził jego zainteresowanie pansofią - ideą przekazania społeczeństwu całości wiedzy, oraz z teologiem Johannem Fischerem, od którego przejął ideę millenaryzmu - "rychle nastanie królestwa Bożego na ziemi"³. Komeński uznawał rok 1627 za przełomowy w wyborze pedagogicznej drogi, którą bazował na protestanckiej wierze. "Wielka dydaktyka" (org. "Ceska Didaktika") pisana od 1628-1632 roku, oznaczała dla autora przezwycięzenie

---

³ Ks. Orczyk Adam, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej*, Warszawa, 2008, s. 110

pesymistycznego okresu jego życia, przez otwarcie się na reformy polityczne i religijne poprzez edukację. Okres pobytu w Rzeczypospolitej, dzięki zetknięciu się z wieloma środowiskami kulturalnymi poszerzył naukowe horyzonty Komeńskiego. Dojrzała w nim idea stworzenia nauki uniwersalnej, pogłębianą dzięki aktywności szkolnej.

Myśl pedagogiczna Komeńskiego wyprowadzona została z całościowego obrazu teologiczno - filozoficznego o inspiracji neoplatonickiej⁴. W jego dziełach zaprezentowany został złożony projekt wychowania podzielony na trzy części: wychowanie religijne, moralne oraz intelektualne. Podziału dokonał z myślą o pansofii, tak by człowiek mógł spełnić się w jak największym zakresie, zgodnie z Bogiem, naturą oraz społeczeństwem. Z uwagi na poglądy pansoficzne, dokonał również odnowy metodologicznej tworząc między innymi swój projekt szkolnictwa, zawarty w "Wielkiej Dydaktyce".

4. Projekt systemu szkolnictwa

Komeński uważał, iż na naukę powinno się poświęcić 24 lata. W "Wielkiej Dydaktyce" oraz "Reformie Szkolnictwa" dokonał podziału tego okresu na cztery typy szkół. Nauczanie w każdej z nich miało trwać sześć lat.

Pierwszą byłaby szkoła macierzysta, będąca nauką w domu, pod przewodnictwem matki. W tym okresie dziecko powinno przyswajać podstawowe zachowania i ćwiczyć swój umysł. Szkoła macierzysta obejmować powinna:

- wychowanie fizyczne - prawidłowy rozwój dziecka, ćwiczenia ruchowe.
- wychowanie umysłowe - przyswajanie przez dziecko podstawowych elementów nauki
- wychowanie moralne - nauka życia w społeczeństwie, kształtowanie osobowości dziecka oraz stosunku do nauki.

Drugą byłaby szkoła elementarna, powszechna i obowiązkowa dla wszystkich dzieci. W języku ojczystym uczono by czytania, pisania, rachunków, następnie polityki, historii, ekonomii, fizyki, kosmografii, geometrii, śpiewu, religii, zachowań moralnych - wszystkich podstawowych elementów wiedzy, z wyjątkiem nauk przyrodniczych.

Szkoła średnia, ukierunkowana na bardziej ambitnych, jednak ogólnodostępna oferowałaby naukę w kilku językach języku ojczystym, łacinie, grece i hebrajszczyźnie. Program obejmowałby rozwinięcie przedmiotów ze szkoły elementarnej oraz przedmioty biologiczne. Dokładniej były to: medycyna, zoologia, geologia, anatomia, botanika, rolnictwo, arytmetyka, geometria, astronomia, muzyka, gramatyka, retoryka, dialektyka.

Szkołą wyższą, dostępną dla młodzieży planującej nauką przyszłość byłaby Akademia, znajdująca się w każdym państwie, oferująca studia wyższe - wiedzę na poziomie rozszerzonym.

Naukę w szkołach podzielił Komeński na klasy, tak by każdy uczeń otrzymał odpowiedni poziom nauczania do swoich umiejętności.

System szkolnictwa opracowany przez Jana Amosa Komeńskiego był niezwykle reformatorski jak na XVII wiek i stał się podstawą współczesnego systemu edukacji.

---

⁴ neoplatonizm - (gł. przedstawiciel-Plotyn) świat-hierarchia bytów, wyłaniających się z absolutu-czystej jedności. Z absolutu emanują trzy światy: ducha, duszy i materii- wzajemnie ze sobą powiązaneziemską przyszłość odgadnąć można za pomocą astrologii i wróżb

5. Jan Amos Komenski o wychowywaniu dzieci

Idee pedagogiczne Komeńskiego kształtowały się na tle przekształceń w nauce i stosunkach społecznych XVII wieku. Naprawę stosunków społecznych i kościoła wiązał Komeński z postępowaniem wychowania. *“Nie ma skuteczniejszej drogi do naprawy zepsucia ludzkiego niż należyte wychowanie młodzieży”*⁵. Rezultaty studiów nad nauką wychowania zawarł Komeński w swoim dziele, które, jak sugeruje tytuł, przedstawia *“Uniwersalną sztukę uczenia wszystkich wszystkiego, czyli pewny przewodnik do zakładania we wszystkich gminach, miastach i wsiach każdego chrześcijańskiego państwa takich szkół, iżby w nich cała młodzież obojga płci, bez wyjątku, mogła pobierać nauki, kształtować obyczaje, wprawiać się do pobożności i tak w latach dojrzewania przysposabiać do wszystkiego, co przydatne dla teraźniejszości i przyszłego żywota, a to w sposób szybki, przyjemny i gruntowny”*

Analizując *“Wielką Dydaktykę”* uwagę przykuwa nacisk Komeńskiego na powszechność nauczania, bez względu na płeć, oraz status społeczny (są to cechy tzw. nurtu demokratycznego pedagogiki nowożytnej)

*“Do szkół należy ściągać nie tylko dzieci bogaczy i dostojników, ale i wszystkie na równi: szlachetnie urodzone i niskiego pochodzenia, bogate i ubogie, chłopców i dziewczęta, z miast i miasteczek, z osiedli i wsi”*⁶

Reformy należy zacząć od przekształceń w nauce wychowania oraz szkolnictwie. By jednak przyniosły właściwe rezultaty muszą być powszechne. Nauka niezbędna jest do życia w społeczeństwie opartym na prawach rozumu, w którym wiedza jest wyznacznikiem ludzkiego postępowania. Dla Komeńskiego nie było przeszkodą (tak jak dla Andrzeja Frycza Modrzewskiego), iż nie wszyscy zdolni są do pobierania nauk. Każde dziecko z natury posiada skłonność do wiedzy. Trzeba tylko ją rozwinać, co jest zadaniem nauczyciela. Nieumiejętny pedagog może zniechęcić ucznia do edukacji, nie jest to jednak wina dziecka.

Komeński ideę ogólnodostępnej edukacji chciał rozpropagować po całym świecie, tak by wszystkie narody wprowadziły powszechnie dostępne uczelnie, w których każdy mógłby znaleźć miejsce dla siebie. By tego dokonać, postulował założenie instytucji kontrolującej światową edukację. Dokładniej miała to być *“Międzynarodowa Instytucja Oświatowa”* w Londynie. Miałyby za zadanie ujednoczyć program i organizację szkół oraz opracowywać podręczniki. Finansowaniem szkolnictwa zajmowałyby się rządy poszczególnych krajów.

Szkolę uważał Komeński za podstawową instytucję. *“Jeżeli więc chcemy mieć dobrze zorganizowane i kwitnące kościoły, państwa i gospodarstwa, przede wszystkim organizujemy szkoły i doprowadzmy je do rozkwitu, aby stały się prawdziwymi, żywymi warsztatami kształtującymi ludzkość, załącznią kościołów, państw, gospodarstw”*⁷

Nie wystarczy jednak popularność i ogólnodostępność szkół, potrzebne są również reformy metodologiczne nauczania, zmiany programowe. Komeński, podobnie do współczesnych mu myślicieli, odwoływał się do praw przyrody. W naturze wszystko odbywa się powoli, stopniowo. Tak też powinno się nauczać. Podawać dziecku wiedzę odpowiednią do wieku i możliwości umysłu. Od rzeczy łatwiejszych do trudniejszych - stopniowo zwiększając ilość i złożoność wiedzy. Od rzeczy, poznawalnych przez zmysły do rozumowych pojęć i słów:

---

⁵ Komeński Jan Amos, *Wielka Dydaktyka*, Wrocław 1956, s. 20

⁶ Wołoszyn Stefan, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, 1965, s.339

⁷ Komeński Jan Amos, *Wielka Dydaktyka*, Wrocław 1956, s. 24

*“Niech to będzie złotą zasadą uczonych, ażeby co tylko mogą, udostępniali zmysłom”*⁸

Nauczanie powinno angażować jak najwięcej zmysłów. Przyswajanie wiedzy jest wtedy łatwiejsze i trwalsze. Do tego celu Komeński często stosował ryciny oraz modele.

Również sposób przekazywania wiedzy był dla Komeńskiego niezwykle ważny. Postulował on nauczanie przez gry, zabawy, skojarzenia. Był przeciwnikiem kar fizycznych:

“Razy i plagi nie mają siły, która by wpoila w dzieci umiłowanie nauk, ale całkiem mają dosyć wpływu, aby wszczepić w duszę, dużą odrazę i niechęć”.⁹

Również wiek gra dużą rolę w kształtowaniu umysłu. W “Wielkiej Dydaktyce” Komeński reprezentował pogląd, iż okresem wyznaczonym przez naturę na okres nauki, jest dzieciństwo. W młodości psychika jest najbardziej plastyczna, i chłonna intelektualnie. Zdolność ta z upływem lat zanika: *“ W starości człowieka kształcić się już za późno, bo zdolności pojmowania i pamięć są już w zaniku. W średnim wieku trudno, gdyż siła umysłu, rozproszona na różne rzeczy, ledwie się daje skupić. Należy więc zwrócić uwagę na młodość. Kiedy wzmagają się siły życia i rozumu: wtedy przyjmuje się wszystko i z łatwością głęboko zapuszcza korzenie”* ¹⁰

W rozdziale VI “Pampaedii” Komeński traktuje o wadze książek, twierdząc, iż przynoszą one bogatsze poznanie rzeczywistości. Kształcenie, jak pisze autor “Wielkiej Dydaktyki”, nie może odbywać się bez książek. Z imieniem Komeńskiego łączy się podręczniki encyklopedyczne - “lanua linguarum reserata” i “orbis sensualinum pictus”. Pisał je w przeświadczeniu, iż ucząc słów, należy przekazywać również wiedzę o ich desygnatach. W pracy “Droga Światłości” przedstawił projekt “ksiąg uniwersalnych” zawierających streszczenia rzeczy, jakie człowiek może poznać. W XVII wieku była to idea pionierska, obecnie w XXI wieku powszechna.

Jan Amos Komeński był jednym z najwybitniejszych pedagogów w dziejach historii oświaty. Jego 78-letnia działalność pozostawiła ponad 250 prac, które stały się przewodnikiem dla nowego pokolenia i podstawą badań dla późniejszych uczonych jak np. Goethe i Leibniz. Komeńskiemu bez wahania przypisać można stworzenie nowoczesnego systemu pedagogicznego, na którym bazuje dzisiejsze szkolnictwo. Pedagog swoje życie poświęcił dydaktyce. Podkreślał wagę pracy wychowawczej, którą opierał na nauczaniu. Jego celem było upowszechnienie metod nauczania, jako spełniających podstawową rolę wychowawczą.

---

⁸ Komensky Jan Amos, *Wielka Dydaktyka*, s.508

⁹ Komensky Jan Amos, *Wielka Dydaktyka*, s.509

¹⁰ Komeński Jan Amos, *Wielka Dydaktyka*, Wrocław 1956, s. 121

6. Bibliografia:

Źródło główne:

Komeński Jan Amos, *Wielka Dydaktyka*, Wrocław 1956

źródła:

Komeński Jan Amos, *Pampaedia* przeł. K. Remerowa, wstępem i komentarzem opatrzył B. Suchodolski, Wrocław 1973

Regulamin Gimnazjum Elbląskiego z 1548r. www.futurum.pl/historia

Opracowania:

Alt Robert, *Postępowy Charakter Pedagogiki Komeńskiego*, Warszawa 1957

Bieńkowski Tadeusz, *Komeński a Współczesność*, 1977

Borowski Andrzej, *Renesans*, Kraków 2002

Cytowska Maria, *Erazm z Rotterdamu - pisma moralne-wybór*, 1970

Domański Juliusz, *Erazm i filozofia*, Warszawa 2001

Garina Eugenia, *Człowiek Renesansu*, Warszawa 2001

Górski Tytus, *Wprowadzenie do teologii średniowiecza*, Kraków 1997

Red. Jasiński Zenon i Mark A. Franciszek, *Jan Amos Komeński-prekursor uniwersalizmu*, Opole-Ołomuniec 1992

Krasuski Józef, *Historia wychowania*, Warszawa 1985

Kurdybach Łukasz, *Historia wychowania*, Warszawa 1978

Ks.Orczyk Adam, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej*, Warszawa 2008

Suchodolski Bogdan, *Komeński*, Warszawa 1979

Wołoszyn Stefan, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, 1965

Voise Waldemar, *Andrzej Frycz Modrzewski-wybór pism*, Wrocław 2003

Voise Waldemar, *Utopiści XVI i XVII wieku o wychowaniu i szkole*, 1972